

Uniwersytet Medyczny W Łodzi
Katedra Nauk Humanistycznych
Zakład Bioetyki
ul. Lindleya 6, 90-131 Łódź

**Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr Bartosza Kamila Pokorskiego**

pt. „Pojęcie *enhancement* w filozofii Johna Harrisa”

napisanej pod kierunkiem dr. hab. Andrzeja M. Kaniowskiego, prof. UŁ

wykonana na zlecenie Komisji ds. stopni naukowych w dyscyplinach archeologia i filozofia
Uniwersytetu Łódzkiego z dnia 29 września 2022 r.

Poniższą recenzję wykonałam zgodnie z wymogami formalnymi sformułowanymi w Ustawie z
dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. z 2018 r., poz. 1668) w
związku z art. Art. 187. 1 (zwanej dalej ustawą).

OPINIA OGÓLNA

Przedłożona mi do recenzji dysertacja doktorska przygotowana przez Pana magistra Bartosza Kamila Pokorskiego jest opracowaniem, które należy ocenić zdecydowanie pozytywnie. Jest to praca stanowiąca dowód biegłej orientacji Autora w identyfikowaniu i analizie jednego z najbardziej aktualnych zagadnień etyki praktycznej i bioetyki, umiejętności oceny argumentów debaty, formułowania własnych tez oraz konstruowania wniosków. Podjęty temat jest aktualny i istotny zarówno w jego wymiarze teoretycznym jak i ocenie możliwych zastosowań ulepszania w praktyce, w tym szczególnie w medycynie. W związku z powyższym podjęte przez Doktoranta badania uważam za uzasadnione i przyczyniające się do rozwoju filozofii (a szczególnie etyki praktycznej i bioetyki).

OCENA MERYTORYCZNA

Znaczenie problematyki podjętej w recenzowanej rozprawie

Podjęta problematyka badawcza jest nadal relatywnie nowatorska, szczególnie na gruncie polskim. Problematyka dotycząca pojęcia, poziomów i form ulepszania człowieka (zarówno w

wymiarze gatunkowym jak i jednostkowym) wymaga prowadzenia pogłębionych badań z perspektywy zarówno filozoficznej (w tym głównie definicyjnej), jak i etycznej oceny jej praktycznych zastosowań, stąd wybór tematyki rozprawy oraz jej głównego celu należy uznać za właściwy krok w rozwój filozofii, zwłaszcza etyki praktycznej i bioetyki. Podjęta przez mgr Bartosza Kamila Pokorskiego tematyka jest niezmiernie ważna szczególnie, kiedy weźmiemy pod uwagę dynamiczny rozwój medycyny i nauk biomedycznych.

Struktura rozprawy

Recenzowana rozprawa łącznie z bibliografią liczy 333 strony. Rozprawa składa się w zasadzie z dwóch części, choć podzielona została na cztery rozdziały. Autor nie proponuje takiego podziału, jednak staje się on oczywisty podczas lektury dysertacji. Część pierwsza obejmuje rozdział pierwszy o objętości 92 stron. Został on poświęcony omówieniu definicji, poziomów i sposobów rozumienia pojęcia *enhancement* (w tym etymologii samego pojęcia i jego różnorodnych tłumaczeń na język polski), oraz analizie pojęć wykorzystywanych przez Harrisa w jego pracach. Druga część obejmująca rozdziały drugi, trzeci, czwarty (o objętości odpowiednio 65 stron, 65 stron, 49 stron) dotyczy praktycznego wykorzystania pojęć Harrisa we współczesnej bioetyce, etyce medycznej oraz polityce. Pierwsza część rozprawy ma charakter deskryptywno-analityczny i dotyczy samego pojęcia *enhancement* oraz terminologii filozoficznej Harrisa, druga analizuje wybrane problemy i zjawiska z obszaru życia społecznego, bioetyki i etyki badań medycznych. Tym samym pierwsza ma raczej charakter teoretyczny, druga praktyczny. Część druga jest objętościowo obszerniejsza, co jest zabiegiem dobrze przemyślanym. Pewne dysproporcje zachodzą między rozdziałami drugim i trzecim a rozdziałem czwartym.

Wykorzystana literatura

Doktorant wykorzystał 159 naukowych pozycji bibliograficznych, zarówno literatury polskiej jak i obcojęzycznej, w tym książki, artykuły, słowniki i nagrania. Liczba wszystkich wykorzystanych materiałów tradycyjnych to 150, w tym 61 źródeł polskich i 89 źródeł zagranicznych. Dodatkowo wykorzystane zostały źródła internetowe: dwa słowniki polskie (SJP i WSJP) oraz 7 pozycji angielskich (3 wykłady, trzy słowniki i jedna strona fundacji GlobalVision). W literaturze naukowej aż 89 to publikacje międzynarodowe w języku angielskim, co świadczy o umiejętności wykorzystania przez Autora rozprawy bogatej literatury przedmiotu. Znaczna część z nich to publikacje wydane w okresie ostatnich 10-12 lat (od 2010 roku), co, wzięwszy pod uwagę obecną wysoką dynamikę publikacyjną szczególnie w literaturze bioetycznej, zasługuje na uznanie i dowodzi dobrego rozeznania Autora w literaturze przedmiotu. Pod względem jakościowym

literatura jest dobrana prawidłowo, ponadto jest zróżnicowana i bogata. Podkreślić również należy umiejętność wykorzystywania najnowszej (ostatnie 2-3 lata) literatury przedmiotu i odwołania do najnowszych badań światowych w podjętej tematyce.

Szczegółowa ocena merytoryczna poszczególnych części rozprawy

Pod względem merytorycznym praca zasługuje na pozytywną ocenę, poniżej przedstawiam jednak pewne szczegółowe uwagi i zastrzeżenia, które, jak ufam, pomogą Doktorantowi odpowiednio ukierunkować swoje przyszłe badania i dopracować warsztat badawczy.

Wstęp do recenzowanej dysertacji doktorskiej zawiera wszystkie istotne elementy, w tym uzasadnienie wyboru tematyki pracy, stawiane cele i pytania badawcze, oraz opis struktury pracy, a ponadto omówienie podstawowych problemów w literaturze przedmiotu dotyczących recepcji i oceny pojęć analizowanego zagadnienia w myśli Johna Harrisa.

Rozdział 1.1 (Niejasność pojęcia *enhancement*) przedstawia historię i etymologię samego pojęcia z odwołaniem do różnych poziomów oraz sposobów (wąskich, szerokich, powszechnych) rozumienia tego terminu. Choć zamierzenie Autora mające na celu przybliżenie problemu definiowania terminu „enhancement” jest zrozumiałe, wydaje się, iż ta część rozprawy mogłaby z powodzeniem przybrać znacznie zwięźlejszą postać. Dla przykładu, nie do końca zrozumiałe jest przytaczanie tak wielu słownikowych tłumaczeń i możliwych źródeł pochodzenia terminu „to enhance” (s. 26). Ta swoista wyliczanka nie jest ani przejrzysta, ani przyjazna w odbiorze dla czytelnika, nie wydaje się również rozwiązywać problemu tłumaczenia tego terminu na polski ani jego znaczenia. Podobną uwagę można poczynić w przypadku kolejnych tego typu wyliczeń, których w pracy znajdujemy wiele (np. ss. 27-28, 32-33). Drugą uwagę dotyczącą rozdziału pierwszego, którą warto tu sformułować jest brak odwołania w tekście głównym do autorów, których koncepcje/definicje referuje Doktorant. Zamiast tego wielokrotnie znajdujemy sformułowania takie jak „Autorzy często definiują ulepszanie w opozycji do terapii ...” (s. 35), „Można powiedzieć, tak jak to czynią autorki” (s. 36), „Niektórzy posługując się pojęciem normy i normalnego”. Aby odkryć tożsamość owych *niektórych, autorów, czy autorek*, czytelnik zmuszony jest do wyszukiwania ich w labiryncie przypisów (często bardzo obszernych i o charakterze przyczynkowym). **Rozdział 1.2** (*Encyklopedia pojęć moralnych Johna Harrisa*) przedstawia analizę terminów wykorzystywanych w pracach Harrisa, ze szczególnych uwzględnieniem *How to be good*. Doktorant ukazuje całe spektrum pojęć związanych z etyką Harrisa przedstawiając definicje (często uwikłane) i poddając je analizie. Rozdział ma jednak, chciałby się powiedzieć, wartość wyłącznie „encyklopedyczną”. I choć zamiar umieszczenia go w rozprawie jest jasny (ma służyć uporządkowaniu terminologii), jego charakter i wartość dla

całości dysertacji są, w moim przekonaniu dyskusyjne. Choć same analizy są merytorycznie poprawne i w dużej mierze ciekawe, (a nawet nowatorskie, co zważywszy na bogatą literaturę poświęconą etyce Harrisa jest zadaniem niełatwym) wydaje się, iż znacznie lepszym pomysłem byłoby uwikłanie ich w dalsze rozważania Doktoranta niż wydzielenie ich jako „małej encyklopedii pojęć Johna Harrisa”. Ostatnia uwaga dotyczy analiz pojęcia „osoby” oraz „samoświadomości”, w których, co zaskakujące, nie znalazły się odwołania do klasycznej już, ale wciąż ważkiej, koncepcji Mary Anne Warren. Podobne zastrzeżenia mam do podrozdziału *Test Harrisa: lista zdolności i cech koniecznych do bycia osobą*, który w wyraźny sposób nawiązuje do kryteriów przywoływanych przez Warren. W moim przekonaniu rozdział pierwszy to najslabszy z rozdziałów całej rozprawy i z powodzeniem mógłby zostać znacznie skrócony.

Rozdział 2 (*Ulepszanie służące bezpieczeństwu. Nauka i sprawiedliwość stojące w obronie osoby przed końcem świata*) oraz **rozdział 3** (*Ulepszenie i nauka. Jakie mamy obowiązki wobec ludzkości?*) zawierają bardzo szczegółowy opis i analizę badań epidemiologicznych oraz etycznych aspektów publikacji ich wyników (część 2.1, oraz 3.1) oraz pojęcia sprawiedliwości i obowiązku (część 2.2) uwikłanych w debatę dotyczącą ulepszania, umowy społecznej i badań biomedycznych (rozdział 3). Doktorant przywołuje argumenty debaty poddając je ocenie jak również stawia istotne pytania z pogranicza bioetyki, etyki badań w obszarze wirusologii, publikacji wyników badań, granic wolności słowa, odpowiedzialność (społecznej i jednostkowej), sprawiedliwości, oraz prawa. W bardzo przejrzysty i przekonujący sposób analizuje pojęcia ryzyka i korzyści oraz etycznych aspektów analizowanych problemów. Oba rozdziały mają bardzo wysoką wartość merytoryczną, i choć można z niektórymi stawianymi przez Doktoranta tezami czy moralnymi nakazami polemizować, zarówno rozdział 2 jak i 3 świadczą o dużej dojrzałości naukowej, a nawet czasem chciałoby się powiedzieć mądrości młodego badawcza. Jedyne zarzuty krytyczny, który stawiam, to podobnie jak w przypadku rozdziału 1 przytaczanie analiz językowych, które miejscami są nużące i z powodzeniem mogłoby przyjąć bardziej zwięzłą formę. Oba rozdziały uznaję za najbardziej wartościową i oryginalną część rozprawy.

Rozdział 4 (*Loteria przetrwania i marksistowska koncepcja przemocy*) poświęcony został analizie koncepcji loterii przetrwania w odniesieniu do pojęcia ulepszania. Choć sam rozdział jest interesujący, wydaje się tematycznie nieco odstawać od głównych założeń pracy. Gdyby Autor zdecydował się na publikację rozprawy, do czego zachęcam, należałoby przemyśleć kompozycję pracy i być może włączenie tego rozdziału do jednego z podrozdziałów lub rozszerzenie go i lepsze scalenie z założeniami pracy, innym rozwiązaniem jest rezygnacja z umieszczenia go w przyszłej książce.

W **Zakończeniu** dysertacji, oprócz standardowego podsumowania i wniosków

badawczych, Autor odnosi się do klasycznych już przykładów ulepszania proponowanych przez Harrisa i często dyskutowanych, zarówno przez zwolenników jak i przeciwników ulepszania, zapowiadając niejako nowe wątki (np. problem etycznej oceny MD), których analizy zabrakło w samej rozprawie (a szkoda), a które z perspektywy obecnych dyskusji bioetycznych są nie tylko ciekawe (np. w kontekście definicji osoby) ale i przede wszystkich niezwykle ważne.

Język i formalna strona rozprawy

Od strony językowej i formalnej oceniam dysertację doktorską dobrze, choć w recenzowanej pracy można znaleźć usterki, np. „Takie tłumaczenie byłoby zgodne z krytyką przedstawioną przez Michaela Sandela w książce *Przeciwko udoskonalaniu człowieka (The Case Against Perfection)*” (s. 34); „Etyka zatem, wedle Harrisa, jest nauką, która składa się z pewnej akumulacyjnie gromadzonej wiedzy o dobru, **z rozeznaniem** w tym jak być dobrym” (s. 53); niekonsekwencje, np. w przypadku kapitalizacji tytułów angielskich, co należało uzgodnić w całej pracy (Journal of medical ethics, Journal of Medical Ethics, s. 20, przypisy 59 i 60), czy też pojęcie „*enhancement*”/pojęcie *enhancement* (s. 25); stylistyczne np. „To, że w wyniku zastosowania metody zwiększającej wzrost, ktoś urósł dwa centymetry, nie znaczy, że ten ktoś uzna tę zmianę za poprawę” (s. 40); jak i błędy interpunkcyjne (np. s. 72: „**Problemem** który pojawia się także w przypadku MB”; s. 74: „W zwykłej rozmowie, raczej zapytalibyśmy **o powód dla którego...**”); oraz inne błędy redakcyjne (np. s. 183). Pomimo że usterki tego typu zdarzają się nawet w prestiżowych wydawnictwach i nie wpływają na wartość merytoryczną recenzowanej rozprawy, z łatwością można ich było uniknąć.

Zastrzeżenie budzą bardzo rozbudowane przypisy, z których część nie wnosi do pracy dodatkowej wartości poza przyczynkarską. Owe rozbudowane dygresje (dla przykładu ss. 173-174), których w pracy znajdujemy wiele, zaburzają płynną lekturę tekstu, o ile, rzecz jasna, czytelnik zechce poświęcić im swój czas i uwagę.

Pomimo tych drobnych uchybień, pod względem redakcyjnym i językowym, a także w zakresie stosowania poprawnych zasad dla odsyłaczy bibliograficznych i poprawnie skonstruowanej bibliografii, pracę oceniam wysoko.

WNIOSKI I KONKLUZJA KOŃCOWA

Przedłożona mi do recenzji dysertacja doktorska spełnia ustawowe kryteria, a mianowicie:

- stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, jakim jest analiza pojęcia ulepszania w koncepcji Johna Harrisa oraz jej ocenę w odniesieniu do praktycznych możliwych zastosowań środków i technologii medycznych w celu ulepszania gatunku ludzkiego,

- wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Doktoranta w dyscyplinie filozofia,
- potwierdza umiejętność Doktoranta w zakresie samodzielnego prowadzenia pracy naukowej,
- realizuje efekty uczenia się właściwe dla studiów doktoranckich Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Łódzkiego.

Do najważniejszych walorów recenzowanej rozprawy zaliczyć należy:

- ważność i aktualność podjętego tematu,
- dużą przejrzystość pracy i uporządkowany wywód naukowy,
- właściwy dobór literatury przedmiotu, jasno określone cele badawcze i adekwatna ich realizacja,
- bardzo dobry język, praca jest łatwa w odbiorze, napisana poprawną polszczyzną z troską o poprawność stylistyczną i translatorską,
- umiejętność formułowania samodzielnych wniosków i weryfikacji stawianych hipotez.

Podsumowując stwierdzam, że recenzowana rozprawa doktorska **mgr Bartosza Kamila Pokorskiego pt. „Pojęcie *enhancement* w filozofii Johna Harrisa”** napisana pod kierunkiem dr. hab. Andrzeja M. Kaniowskiego, prof. UŁ spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim w w/w ustawie i na tej podstawie wnioskuję do Komisji do spraw stopni naukowych w dyscyplinach archeologia i filozofia Uniwersytetu Łódzkiego o jej dopuszczenie do publicznej obrony. Uważam, że całość wyvodu naukowego jest w skali Polski oryginalna i unikatowa. Biorąc pod uwagę wagę podjętego tematu, zastosowane metody badawcze, oryginalny i nowatorski charakter rozprawy oraz bardzo staranną stronę formalną recenzowanej rozprawy **wnoszę o jej wyróżnienie stosowną nagrodą.**

Monika Michalowska